

Jaume SASTRE MOLL: *L'exportació de sal i pega des de les Pitiüses (1311-1343). Un llibre de les rendes del procurador reial d'Eivissa (1326-1343)*, Eivissa, Consell Insular d'Eivissa, Institut d'Estudis Baleàrics - Sa Nostra, Caixa de Balears-Obra Social, 2010, 178 pàgines.

L'any 1998, el Consell Insular d'Eivissa i Formentera va convocar per primera vegada un premi d'investigació històrica, que va ser anomenat Vuit d'Agost en commemoració de la conquesta catalana, completada aquell dia de l'any 1235. La llista de títols premiats des d'aleshores recull un bon nombre de treballs dedicats a l'edició i estudi de textos medievals, com ara el *Llibre del mostassaf*, un capbreu del segle XIV, la sistematització de les dades d'un altre del XV –desafortunadament no acompanyat de la transcripció del text– i un estudi que posa a l'abast un bon nombre de documents de l'Arxiu de la Corona d'Aragó.¹³ Entre ells es pot situar ara el treball del Dr. Jaume Sastre Moll, premiat en l'edició de 2007.

Jaume Sastre és professor emèrit de la Universitat de les Illes Balears i l'investigador principal del grup Història de la Comptabilitat Medieval (Mallorca). En aquest darrer camp de la seva recerca és on s'ha de situar el treball que ara es ressenya. L'Arxiu del Regne de Mallorca (ARM) conté informació molt valuosa sobre la història de les illes que componen allò que ha rebut el nom de Comunitat Autònoma de les Illes Balears. Cada una de les quatre illes habitades té peculiaritats molt marcades i una desconeixença mútua que la seva aparent unió administrativa i l'acció conjunta de govern autonòmic no ha aconseguit –o volgut– reduir. Aquesta observació està dirigida a assenyalar fins a quin grau és estrany que un historiador mallorquí –amb arrels menorquines– s'interessí per la història de l'illa d'Eivissa o, almenys, que s'interessí fins al punt de dedicar-li un llibre en exclusiva. En aquest sentit, el Dr. Sastre Moll s'afilera entre els comptats però fonamentals noms de la historiografia diguem-ne balear –el pare Gaietà de Mallorca (Antoni Deià Tortella), Josep Maria Quadrado i pocs més–. Aquesta excepcionalitat es reflecteix, com es veurà, en l'esquema del mateix llibre.

Abans, però, cal indicar quin és el principal objectiu de l'obra de J. Sastre. Com el seu títol indica i s'ha anunciat abans, és l'edició d'un text. L'autor va localitzar en els fons de l'ARM un llibre de comptabilitat elaborat per un oficial reial de l'illa d'Eivissa que comprèn l'anyada 1326-1327. La posada a l'abast de la transcripció d'aquesta font històrica és, per tant, l'argument central de tot el llibre. El detall de la comptabilitat portada pel procurador reial d'Eivissa serveix Sastre per contextualitzar i entendre tot un seguit de referències molt resumides contingudes als registres de Reial Patrimoni de l'ARM relatives als ingressos i despeses realitzades pels oficials reials destinats a l'illa d'Eivissa entre 1311 i 1342.

13. A. FERRER ABÁRZUZA, *El Llibre del mostassaf d'Eivissa. La vila d'Eivissa a la baixa edat mitjana*, Eivissa, Consell Insular d'Eivissa i Formentera, 2002; F. X. TORRES PETERS, *El capbreu de l'arquebisbe Ènnec de Valterra (1396-1398). Introducció. Estudi. Transcripció*, Eivissa, Consell Insular d'Eivissa i Formentera, 2004; F. X. TORRES PETERS, *El capbreu dels arquebisbes de Tarragona Gonçal Ferrandis d'Hixar i el cardenal Domènec Ram (1433-1437)*, Eivissa, Consell Insular d'Eivissa i Formentera, 2011; J. PIÑA TORRES, *La Universitat i els seus homes a l'Eivissa baixmedieval*, Eivissa, Consell Insular d'Eivissa i Formentera, 2006.

Després de l'estudi de Jean Claude Hocquet¹⁴ no fa falta insistir que un llibre de rendes reials o senyorialis d'Eivissa ha de contenir informació sobre la comercialització de la sal de les salines de l'illa. La importància de la sal en la suma dels ingressos que, transformats en moneda, eren enviats cap a Mallorca a bord d'una barca armada cada any fa que J. Sastre aprofiti les nombroses llicències per embarcar sal, probablement trobades durant anys de feina d'arxiu a la sèrie «Arxiu Històric» de l'ARM, i el transformi en un apèndix del llibre i en tres taules de rica informació.

No haurà passat desapercebut el lapse temporal en què se situa l'autor: 1311-1343. Són els anys dels regnats de Sanç I i Jaume III de Mallorca. No és fins que s'avança en la lectura del llibre que es fa explícita la raó de la voluntat de circumscriure la cronologia del treball a aquest lapse temporal: és una part important del període d'existència del «Regne Privatiu Mallorquí (1298-1343)» (les majúscules són de J. Sastre). Aquest nom, és clar, no s'encunyà en l'època d'aquell regne qualificat de «privatiu». Al marge de la connotació de l'estranya expressió, no es pot negar, però, que totes dues dates, la més antiga i, sobretot, la més moderna, permeten bé l'acotació del període.

Bé sigui perquè J. Sastre pretenia ubicar el text que edita en un marc més ampli, per fer més didàctica l'obra o, potser, perquè se sentia penetrant en el territori historiogràfic d'una illa que no és la seva, les primeres vint-i-quatre pàgines estan dedicades als esdeveniments del segle XIII eivissenc. No aporten informació nova sobre el tema i, a més, Sastre va tenir la mala sort d'escriure tot just abans de dues contribucions crec que importants a la història d'aquell segle: l'edició de dos capbreus per part de F. X. Torres i un estudi de síntesi de qui subscriu.¹⁵ A la seva narració dels fets apareixen tots els tòpics creats per la historiografia anterior com a desencadenats de la conquesta de Mallorca i d'Eivissa: «l'interès comercial català» i «l'actuació pirata i corsària» dels andalusins de Mayurqa (p. 11). Tot i això, Sastre esmenta la verbalització que els nobles feren a les corts de Barcelona de 1228 d'una causa que, sent principal, no reconeix com a tal, el «desig d'incrementar les seves rendes» (p. 11). Cal afegir-hi, perquè aquells nobles i els eclesiàstics així ho digueren obertament a les corts, l'ànsia de botí. Els tòpics no demostrats es repeteixen quan el focus se centra en el cas d'Eivissa: que Montgrí demanà l'ajut de Pere de Portugal i Nunó Sanç perquè la conquesta de l'illa era massa per a ell tot sol (p. 12), que «el combat fos gairebé inexistent», que els nobles mai no estigueren personalment a l'illa, que la diferenciació entre alqueries i rafals era la seva superfície... (p. 15). Se sap, per rebatre només l'afirmació sobre la pretesa conquesta pacífica per «rendició pactada» (p. 13), que el 4 de juny ja estava plantat el setge

14. J. C. HOCQUET, «Ibiza carrefour du commerce maritime et témoin d'une conjoncture méditerranéenne (1250-1650 env.)» *Studia in memoria di Federigo Melis* I, 1978, p. 491-526.

15. F. X. TORRES PETERS, *Dos capbreus del segle XIII. Capbreu antic de Eivissa i Capbreu del Llibre verd de Tarragona*, Eivissa, Arxiu Històric de la Pabordia d'Eivissa, 2008; A. FERRER, *L'Eivissa de Jaume I*, Eivissa, Consell Insular d'Eivissa, 2008. Hi ha algunes publicacions anteriors que J. Sastre en la seva visió general a manera de context no esmenta i que tenen indubtable interès: M. L. DE MAS LATRIE, *Traité de paix et de commerce et documents divers concernant les relations des chrétiens avec les arabes de l'Afrique septentrionale au moyen âge*, vol. II, París, 1866; G. ALOU FORNER, «El mercader Juan Barral y el comercio en Mallorca e Ibiza tras la conquista (1235-1236)», *Butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana (BSAL)* 56, 2000, 469-476; C. TUR SERRA, «El procés de colonització de l'espai pitius (s. XIII): documents», *Eivissa* 46, 2007, 34-41. Darrerament: F. X. TORRES PETERS, «Aportació al coneixement de Guillem de Montgrí i de la conquesta de les Pitiüses de l'any 1235», *Eivissa* 49, 2011, 2-9.

davant de *madīna* Yābisa i que Guillem de Montgrí hi era.¹⁶ També està antiquada la informació que conté l'apartat dedicat al «repartiment de l'illa de Formentera», sobre el qual F. X. Torres Peters ha establert, sembla que de manera definitiva, que no va existir mai, que l'illa romangué indivisa i els senyors se'n repartien la renda.¹⁷

A més d'aquestes i d'altres qüestions de més o menys abast, J. Sastre aborda altres temes de gran complexitat seguint la narració tradicional. És important fer-ne esment perquè s'està fent un esforç considerable per superar aquesta manera de tractar-los. La qüestió té a veure amb el procés colonitzador posterior a la conquesta. No sembla cert que els membres de la host o hosts conqueridores fossin, com diu Sastre, els primers colons: «alguns dels quals, per no dir la majoria, serien els primers repobladors de les illes» (p. 17) i «partint del primer contingent repobrador, format per les hosts que acompanyaren els magnats en la conquesta, després s'hi anirien afegint altres repobladors» (p. 18). El procés colonitzador no va ser immediat, de fet, va ser difícil, llarg, insegur, sense garanties. El mateix J. Sastre, seguint B. Escandell,¹⁸ reconeix aquella situació de dificultat (p. 20). Fins a tal punt va ser penós tot allò que encara el 1248 un cavaller que havia participat en la conquesta vora Montgrí estipulava en el seu testament que si l'hereva dels seus béns a l'illa d'Eivissa no podia disposar-ne perquè els «cristians perdien l'illa», l'hereva dels béns de Catalunya l'hauria de compensar.¹⁹ Igualment, al document d'infeudació de l'illa de Formentera feta per Guillem de Montgrí a Berenguer Renard el 1246, hi ha una al·lusió expressa a la possibilitat sempre a l'aguait del fracàs: «els vostres pobladors puguin sortir de l'illa lliurement, sense donar cap redempció i puguin vendre les seves possessions».²⁰ Res, doncs, de conversió sobtada de soldats conqueridors en pagesos. Joan Xicó, el lleidatà que va entrar primer dins el trenc obert al mur de Yābisa, havia participat a la conquesta de *madīna* Mayūrqa (apareix al *Llibre dels feits* parlant amb el rei)²¹ i havia rebut terres a l'illa,²² on tenia la seva dona, un germà i un captiu sarraí. Dona i germà partiren els seus béns, captiu inclòs, en absència de Joan el 1237.²³ On havia anat en Xicó després de la conquesta d'Eivissa? A València, potser?

Mentre Sastre parla del «contingent repobrador», de sobte, apareix una citació a Álvaro Santamaría per assenyalar que entre la llista de noms aplegats per Isidor Macabich²⁴ a partir de tota mena de documents eivissencs del segle XIII, hi ha «molts de llinatges d'origen no català». La intenció de Santamaría, crec que inadvertidament escolada en el discurs de Sastre,

16. TORRES PETERS, «Aportació al coneixement de Guillem de Montgrí...», 2-9.

17. F. X. TORRES PETERS, «Locàs del monestir de Santa Maria de Formentera», *Estudis Balearics* 74-75, 2004, 101-111; F.X. TORRES PETERS, «Nous documents envers l'antic monestir de Santa Maria de la Mola i la història medieval de Formentera», *Eivissa* 42-43, 2005, 30-41.

18. B. ESCANDELL BONET, *Ibiza y Formentera en la Corona de Aragón*, Palma, El Tall, 1994, vol. I, 259-269.

19. Arxiu Capitular de Vic, Cúria Fumada, testaments, I, f. 139v a 140v. Parcialment estudiat per I. OLLICH I CASTANYER, «Vigatans a la conquesta de Mallorca i València (Referències extremes dels testaments de Vic del segle XIII)», *X Congreso de Historia de la Corona de Aragón. Jaume I y su época*, 1 i 2, Saragossa, Institución Fernando El Católico, 1979, 131-148.

20. J. MARÍ CARDONA, *La conquesta catalana de 1235*, Eivissa, Institut d'Estudis Eivissencs, 1976, 158.

21. F. SOLDEVILA, *Les quatre grans cròniques*, Barcelona, Selecta, 1970, cap. 73 i 126, 42 i 62.

22. R. SOTO, *Còdex català del Llibre del repartiment de Mallorca*, Palma, Govern Balear, 1994, 55.

23. S. GALMÉS, «Documentos», *BSAL* XXVIII, 1939-1943, 314-315.

24. I. MACABICH, *Historia de Ibiza*, Palma, Daedalus, 1967, vol. I. p. 281-284.

és clara: legitimar històricament l'anorreament cultural i lingüístic amb l'esperança d'asfixiar l'anomenat *catalanisme a les Illes*, especialment a Mallorca: «sociedad plural y de aluvión por la procedencia de los pobladores cristianos... es aventurado determinar procedencias de pobladores aplicando –como suele practicar la historiografía–, con automatismo mecanicista y acrítico presupuestos lingüísticos actuales...».²⁵ L'ombra, també sense voler-ho Sastre, ja havia aparegut abans, fent cercles sobre l'expressió «regne privatiu de Mallorca»; però Macabich, un canonge, sabia bé que va ser aquella gent i la que arribà després que portà «sa llengua que rimaven nostres mares / dolçament cantussant-mos de menuts».²⁶ Eren, per tant, catalans.

La «re població» havia de portar necessàriament a la qüestió de «la permanència o no de població musulmana» (p. 19). Aquí Sastre, com en altres coses abans, segueix B. Escandell,²⁷ un autor que té una visió peculiar i no gens desencertada, tot i que més aviat intuïtiva, sobre el tema: «algunos datos indirectos sugieren el abandono mayoritario de las islas por parte de la población musulmana, el apresamiento y la venta como esclavos de una parte de ella, y la permanencia, en cambio, de un cierto número de los moradores ya preexistentes con diverso estatuto personal, aunque, en general y con excepciones, reducidos a alguna forma de esclavitud» (p. 310). Això fa afirmar a J. Sastre que «quedaren a l'illa en captivitat i en condició d'esclaus», «realitzant tots aquells treballs més pesats», per, finalment, ser un grup que «acabarà d'existir a mitjan segle XIII». Mentre que «els musulmans esclaus posteriors foren fruit de la importació i sempre foren un grup reduït» (p. 19). La qüestió, com s'ha anunciat, és d'una profunditat molt important. He intentat tractar-la degudament a un altre indret.²⁸ Ara només vull apuntar alguns extrems amb els quals coincideixo. L'estatus personal dels *yabisís* que romangueren a l'illa degué ser, efectivament divers. De fet, al costat de la captivitat que és aproximadament coneguda, hi va haver un intent de crear un contingent captiu que es reproduís per si mateix sobre el qual no em puc estendre, però que està testimoniat per alguns documents. J. Sastre, tanmateix, assenjala clarament el fracàs de l'intent, ja que, extingits els *yabisís* «a mitjan segle XIII», es procedí a «importar» captius. És a dir a comprar-los als corsaris i mercaders. Els cavallers i prohoms d'Eivissa demanaren permís el 1274 per fer una drassana i el 1282 s'esmenta la drassana nova;²⁹ el mateix any, el corsari eivissenc Guillem Castelló anà amb Pere el Gran a Alcoll i, poc més tard, envià una barca a Mallorca carregada amb més de trenta captius.³⁰ Posteriorment, les notícies sobre corsaris i captius es multipliquen. En aquest sentit, és interessant una dada que aporta la font que edita J. Sastre: el 1326 hi havia 15 sarraïns lliures (lliberts, en realitat, qualificats d'alforres) a l'illa d'Eivissa (p. 56).

Finalment, doncs, al segle XIII es va muntar un sistema productiu fonamentat en el treball dels captius: «les feines més oneroses, molestes o feixugues eren realitzades pels captius o esclaus musulmans, sobre els quals es va muntar part de l'economia insular» (p. 23). És una afirmació certa, presa d'Escandell,³¹ qui, com he dit, la va formular més a partir de la intuïció que no d'una recerca específica i, cal dir-ho, amb una forta càrrega ideològica

25. Á. SANTAMARÍA, *Ejecutoria del Reino de Mallorca, 1230-1343*, Palma, Ajuntament de Palma, 1990, p. 272.

26. I. MACABICH, *Obras literarias*, Palma, Daedalus, 1970, p. 129.

27. ESCANDELL, *Ibiza y Formentera...*, p. 310-312.

28. A. FERRER, *Captius i senyors de captius a Eivissa. Una contribució al debat sobre l'esclavitud medieval*, València, Publicacions Universitat de València, 2015.

29. Arxiu Històric d'Eivissa, *Llibre de la cadena*, f. 26r-v.

30. S. M. CINGOLANI i A. FERRER ABÁRZUA, *Eivissa i Formentera entre dos regnes (1285-1298)*, Eivissa, Institut d'Estudis Eivissencs, en premsa.

31. ESCANDELL, *Ibiza y Formentera...*, 372.

tendent a menysprear els efectes de la conquesta catalana. La «part de l'economia insular» basada en la feina dels captius era l'activitat lucrativa dels prohoms, possessors de terres plantades de vinya i, sobretot, beneficiaris d'un repartiment de la sal de les salines que, a partir de la meitat del segle XIII, es feia a proporció de la riquesa de cada unitat familiar. Certament, doncs, els captius eren essencials per a aquell grup concret de la població insular. Un grup que estava format per entre 50 i 100 caps de família que, sobretot en els segles XIV i XV, tenien entre 100 i 150 captius.³² L'altra «part de l'economia insular» era fruit del treball pagès, sotmès al pagament de rendes (cens emfitèutic, delme i progressivament drets municipals), tot i que Sastre afirma que «no existí mai a les illes un règim feudal tan estricte com l'existent a la Catalunya Vella» (p. 22).

A partir del segon capítol del llibre l'autor comença a utilitzar pròpiament les dades procedents de la feina d'arxiu. Significativament té el títol de «L'exportació de sal d'Eivissa al segle XIV». L'encapçala un context històric sobre l'explotació de la sal que utilitza especialment el treball ja citat de J. C. Hocquet. Això no impedeix que també sobre aquest aspecte particular emergeixin els tòpics. És el cas de la pretesa explotació de les salines des de l'Antiguitat, una explotació que no ha estat pròpiament demostrada. No debades, un especialista en la protohistòria insular, J. Ramon, afirma que: «Otro de los argumentos económicos, que sin género de dudas fue importante en sa Caleta [un jaciment fenici proper a les Salines, fundat el s. VIII aC], hasta el punto de ser una de las explicaciones convincentes de su emplazamiento físico, debió ser la explotación de las amplias salinas naturales existentes frente al mismo establecimiento fenicio. Pero, a qué escala y cómo pudo realizarse esta obtención de sal, es algo, por ahora, difícil de explicar por falta absoluta de datos precisos».³³

J. Sastre demostra clarament, amb xifres, l'explotació de les salines durant la primera meitat del segle XIV. De fet, el comerç de sal eivissenca i, per tant, la feina a les salines està testimoniada des de l'endemà mateix de la conquesta³⁴ i l'església parroquial de Santa Maria va ser dotada amb una renda sobre la venda de sal, una prova que la producció i tot el que comporta de coneixements, feina, transport i contactes comercials, havia estat estimat.³⁵ Respecte de la repercussió que aquell mercat de sal tenia a l'illa, Sastre només treu a col·lació el document, riquíssim, titulat *Ordonament de la sal d'Eivissa*.³⁶ El text explica com la sal era repartida entre tots els caps de família de l'illa «segons la valer de les persones», és a dir, proporcionalment a la riquesa de cada casa. Aquesta adjudicació anual general de sal es feia quan encara no s'havia tret de l'estany saliner i fou la manera que es va trobar per involucrar en l'explotació de les salines tota la població de dret de l'illa. Naturalment, el dret a sal podia ser venut, canviat, usat com a mitjà d'intercanvi, etc., de manera que no coneixem de qui, finalment, era la propietat de la sal que s'embarcava als vaixells dels compradors.³⁷

32. FERRER, *Captius i senyors de captius...*, en premsa.

33. J. RAMON TORRES, *Excavaciones arqueológicas en el asentamiento fenicio de Sa Caleta (Ibiza)*, Barcelona, Publicaciones del Laboratorio de Arqueología de la Universidad Pompeu Fabra de Barcelona, 2007, 137-138.

34. ALOU, «El mercader Juan Barral...»; A. FERRER, «Los catus y mules ab los quals se fa lo exercici de traure la sal. Les salines d'Eivissa, de 1235 fins a la pesta Negra», *Randa* 71, 2013, 21-45.

35. MARÍ, *La conquesta catalana...*, 48, 53.

36. L'*Ordonament de la sal de Eviça* és un document sense data encartat, com altres del segle XIII, en el Capbreu del Capítol de Tarragona (CCT), Arxiu Històric de la Pabordia d'Eivissa, 2.030,1; va ser editat per I. MACABICH, *Historia de Ibiza...*, vol. I, 182, i el mateix editor avisa que la transcripció no és completa. Es pot datar poc després de 1286.

37. FERRER, «Los catus y mules...».

J. Sastre sí que ha pogut comptar quants eren aquells vaixells gràcies als documents de l'ARM amb què ha treballat. La taula de la pàgina 31 del llibre, estranyament repetida a la p. 75, titulada «Destinació de les naus carregades de sal sortides d'Eivissa», entre 1330 i 1343, és un resum valuósíssim. Només avançaré el total de vaixells: 120. La major part posaren rumb a Gènova (14) i, sobretot, a Venècia (33). Per a les anyades 1336-1337 i 1338-1339 J. Sastre ha calculat la quantitat de sal que els vaixells carregaren i transportaren: 2.979 i 3.422 modins, respectivament. Immediatament s'ha d'aclarir què el modí fou la mesura de capacitat utilitzada per a la sal d'Eivissa entre el segle XIII i el XIX. Diversos autors han tractat de la seva equivalència en el sistema mètric decimal, especialment J. C. Hocquet,³⁸ però també M. del Treppo³⁹ i altres de més locals.⁴⁰ Tots ells fan el modí aproximadament equivalent a una tona de pes,⁴¹ tot i que no es pot descartar que la capacitat del modí hagués variat al llarg dels segles una o més vegades. El cas és, però, que molt estranyament J. Sastre ofereix una equivalència del modí totalment allunyada de la resta i, de fet, inversemblant: 8,6 litres (p. 50). Això, prenent el pes específic de la sal a raó de 1,2 kg per litre de sal, faria del modí una mesura d'uns 10,5 kg i la collita de sal de, per exemple, 1326, equivalent a poc més de 67 tones. Per a un volum de sal així, evidentment, no haurien fet falta els 25 llenys, 15 coques i 6 tarides que acudiren aquell any a carregar-ne (p. 50).

L'aclariment de l'error de J. Sastre respecte de la capacitat del modí ens porta més a prop d'entendre què implicava l'afirmació que «la principal riquesa de l'illa d'Eivissa era, des de segles, la sal que s'extreia de les seves salines» (p. 49). Era una qüestió de pes, de la penosa feina de cavar la sal, amuntegar-la, treure-la de l'estany, portar-la al carregador, mesurar-la, embarcar-la a les barques i transbordar-la als vaixells dels compradors. Tot això sota el sol encara abusador del final de l'estiu i tot, naturalment, comptat i anotat curosament. La quantitat de sal que es va despatxar l'any 1326, com minuciosament apuntà el procurador reial d'aquella anyada i J. Sastre ha desgranat pacientment, va ser de 6.532 modins, els quals fan, segons l'equivalència d'Hocquet, 4.070 tones. És molta sal i això vol dir molta feina de molta gent. Aquesta és l'explicació dels captius i dels corsaris que apareixen als documents editats o utilitzats per J. Sastre en aquest llibre i de tots els altres. Els prohoms que acaparaven, després del repartiment proporcional i de les transaccions posteriors dels drets a sal, la collita de cada any no feien ells mateixos la feina, sinó els seus captius. Molt més endavant, al segle XVI, els jurats de la Universitat d'Eivissa donaren suport a la seva voluntat de pujar el preu del modí de sal amb la consideració següent: «vist, attès y considerat que totes les cosses del món són creixcudes de preu y los catius y mules ab los quals se fa lo axerci de traure la sal són huy en duplicat preu del que abans se venien...».⁴² No cal dir res més: el preu dels captius repercutia en el preu de la sal.

A més de les interessantíssimes informacions i quantificacions que ofereix J. Sastre al seu llibre (l'error respecte del modí no té més transcendència perquè a les taules manté els volums de sal comptats en modins), hi ha moltes altres dades rellevants. El fet que faci l'edició d'un llibre de rendes reials (el primer conservat, que se sàpiga) fa que la diversitat

38. J. C. HOCQUET, «Métrologie du sel et histoire comparée en Méditerranée», *Annales. Économies. Sociétés. Civilisations* 29, núm. 2, març-abril, 1974, 393-424, especialment 406 i 409.

39. M. DEL TREPPO, *Els mercaders catalans i l'expansió de la corona catalano-aragonesa*, Barcelona, Curial, 1976, 191.

40. LLUÍS SALVADOR D'ÀUSTRIA, *Las antiguas Pitiusas*, Palma, Sa Nostra, 1982 (1a ed., 1868), p. 162; MACABICH, *Historia de Ibiza...*, vol. I, 405.

41. Hocquet: 520 litres (aprox. 625 kg); Treppo: 1 tona; Àustria: 1.380 kg; i Macabich: 1.323 kg.

42. AHE, *Llibre determinacions de 1567-1570*, f. 30v, 31r-v i 32r (1568 agost 8).

de fonts d'ingressos i de causes de despesa arrossegui l'estudi cap a un conjunt miscel·lani de temes. Impossible aprofundir exhaustivament en tots ells. Un de ben interessant i molt relacionat amb l'esmentada «part de l'economia» aixecada sobre el treball captiu, és el dels ingressos per rendes agràries. El llibre de rendes reials conté el detall del delme recaptat i sorprèn, per baix, el nombre de les persones que el satisfieren: forment, 19; ordi, 16; faves, 5; pèsols, una. En total 72 quarteres de blat i 123 d'ordi posades «en les sitges del senyor rei». A l'illa de Formentera en foren 26 de blat i 25 d'ordi. El detall de les anotacions del delme de l'illa d'Eivissa permet saber la identitat dels pagadors del delme, clarament, alguns d'ells no eren pagesos, cosa que ens posa davant de la qüestió de la manera com es va fer la colonització: donacions d'alqueries en franc alou a personatges notables i la distribució feta per aquells primers beneficiaris de porcions de terra a pagesos. El llibre de rendes reials mostra a les clares la primera part de la proposta, ja que únicament relaciona els censos cobrats dels immobles urbans i dels molins d'aigua ubicats al riu de Santa Eulària.⁴³ La cosa encara està per estudiar i la de Sastre és una bona contribució de dades en brut o parcialment elaborades.

Continuant amb les rendes agràries, un aspecte del màxim interès és la manera com es comptà el delme del vi. Com els delmes de Formentera, el del vi d'Eivissa va ser arrendat a dos recaptadors; un d'ells lliurà la moneda procedent del «delma del vi de la orta del senyor rey» (4 lliures i 10 sous), i l'altre «lo delma del vi del quartó de fora del senyor rey» (4 lliures i 5 sous) (p. 121). Aquesta senzilla anotació comptable que reflecteix el procediment de recaptació conté una informació impagable. La separació del delme en dos assentaments es refereix a una realitat geogràfica, administrativa i de règim de propietat. L'anomenada «horta del senyor rei» era la part del pla circumdant la vila que estava sota jurisdicció reial. Mentrestant, el «quartó de fora del senyor rei» era l'antic *juz* de Xarc, la part de llevant de l'illa, convertit en el quartó del Rei perquè des de 1256 va quedar sota el senyoriu de l'infant Jaume, després rei de Mallorca. El cas és que la part de reialenc del pla de Vila tenia una extensió aproximada de 20 km², mentre que el quartó en tenia 185,7 km².⁴⁴ El pla de Vila reunia 72,2 de les 142,2 ha irrigades que s'han delimitat a l'illa d'Eivissa per al darrer període de l'època andalusí.⁴⁵ Aquest espai irrigat gràcies al drenatge d'unes terres que inicialment eren de marjal fa possibles les xifres del delme de 1326, juntament amb la decisió dels senyors d'aquelles terres de dedicar-les quasi en exclusiva a la vinya. La decisió, juntament amb el manteniment del valor del vi com a producte mercantil, tengué la llarga conseqüència que encara al segle XVIII es mantenia aquella concentració de vinyes al pla de Vila. Un cens de 1748 mostra que mentre a la part del pla sota jurisdicció reial hi havia 161.600 ceps pertanyents a setze propietaris, al quartó del Rei n'hi havia 51.200 pertanyents a 296 pro-

43. H. KIRCHNER, «La reconstrucció del disseny original dels espais irrigats andalusins i de les modificacions posteriors. Exemples d'Eivissa», J. BOLÓS (ed.), *Estudiar i gestionar el paisatge històric medieval. Territori i Societat a l'Edat Mitjana IV. Història, arqueologia, documentació*, Lleida, Universitat de Lleida, 2007, 11-38.

44. E. PRATS, *Història d'Eivissa i Formentera*, Eivissa, Diari de Ibiza, 1991-1992, 92.

45. H. KIRCHNER, «Els assentaments del Hòawz de Yâbisa i l'espai agrari del pla de Vila», M. BARCELÓ (coord.), *El curs de les aigües. Treballs sobre els pagesos de Yâbisa (290-633H / 902-1235dC)*, Eivissa, Consell Insular d'Eivissa i Formentera, 1997, 74-88; M. BARCELÓ, «Negre i roig. Els contextos historiogràfics per a l'estudi de la societat andalusina de Menorca i la seva destrucció», M. BARCELÓ i F. RETAMERO (ed.), *Els barrancs tancats. L'ordre pagès al sud de Menorca en època andalusina (segles X-XIII)*, Maó, Institut Menorquí d'Estudis, Maó, 2005, 30.

pietaris.⁴⁶ Per a l'edat mitjana, aquells senyors, com sabem pels capbreus del segle XIII i sobretot pels dels segles XIV i XV, eren majoritàriament els prohoms de la vila. Els mateixos que rebien més sal perquè eren més rics mantingueren sota control directe les terres més properes al nucli urbà. Tant els treballs de la sal com el cultiu i la verema de les vinyes, transport i neteja de les bótes, etc. eren fets pels seus captius.

Els dos assentaments sobre el delme del vi que conté el llibre de 1326 posat a l'abast per J. Sastre estan indicant l'existència de dues pràctiques agrícoles diferents: el quartó del Rei, més gran però que feia menys vi, havia estat trossejat i establert a famílies pageses que provaven de sortir-se'n; tenien vinyes, sí, en conjunt quasi tantes com n'hi havia a l'horta del Rei, però també molts altres cultius que havien de permetre'ls subsistir. L'horta del Rei, al pla de Vila, molt més petit que el quartó, estava escacat de vinyes de producció encarada al mercat. El d'exportació, pel que sabem. No les treballaven pagesos, les terres del pla, ells tenien les terres i les cases a un altre lloc; les vinyes dels prohoms, com s'ha dit, eren treballades per captius. De bon començament, fumejant encara la vila andalusí, es crearen les bases per a l'existència dels dos tipus d'agricultura descrits aquí, ara, a la grossa, sense detall. De fet, aquesta idea encara s'ha de llimar i polir, però és el que indica Sastre, crec que encertadament en el sentit però no en el vocabulari, excessiu, que usa: «l'època post-conquesta va estar definida per una organització esclavista de la producció, a partir d'esclaus i captius musulmans procedents de la mateixa conquesta; per l'explotació de les propietats rurals, en règim familiar, autàrquic i d'autoconsum, que implicaria una escassa producció; per una rara i complicada circulació monetària; pel pagament dels impostos senyorialls en espècia, i per l'articulació de l'economia insular amb un mercat exterior a través de la sal com a valor de canvi» (p. 20).

Com indica el títol del seu llibre, J. Sastre s'ha interessat més per les produccions mercantils de l'illa: la sal i la pega (reïna de pi). Les collites agrícoles i la cria d'animals –«és coneguda la precarietat de les Illes quant a la producció agrària» o «l'economia de les illes gravitava sobre una feble producció agropecuària» (p. 27, 28)– han quedat més a la banda. De la sal ja s'ha comentat alguna cosa, però el tema de la pega és bastant desconegut i totalment diferent del de la sal. Pel que fa a la seva extracció, fa anys se'n va fer una descripció etnogràfica que també proporciona notícies històriques d'interès.⁴⁷ Recentment, F. X. Torres ha publicat un document de notable rellevància que data aproximadament de 1299. Es tracta d'una carta dirigida al paborde de Tarragona pel seu batlle a Eivissa que fa una extensa al·lusió a aquest producte i afirma que l'interès per la pega «a comensat de poch a ensà e val més lu delme de la pegunta de I ayn que no fa lu delme de la fusta de V ayns».⁴⁸ L'explotació de pega amb vista a l'exportació, per tant, hauria estat un fenomen tardà dins del segle XIII, tot i que l'extracció de la reïna dels pins devia fer-se, almenys, des que es té notícia de la drassana, 1274, ja que era un producte destinat sobretot a la impermeabilització de vaixells. Com a prova indirecta de la importància que guanyaren els pins a causa de les possibilitats comercials d'aquell producte, el 1308 els jurats de la Universitat limitaren la crema de boscos per crear noves terres de conreu: «quant alguns hòmens de dites ysles voldran traure algunes terres hermes per sembrar-hi y en aquelles voldran posar

46. E. FAJARNÉS TUR, «Los viñedos en Ibiza en 1748», *Los Archivos de Ibiza. Revista histórica anual* III, Ciutadella, 1904, 127.

47. C. GUERAU D'ARELLANO TUR, «Los hornos de alquitrán, una explotación poco conocida de nuestros bosques», *Eivissa* 3, 1973, 23-28.

48. F. X. TORRES PETERS, «Una carta al paborde de Tarragona del seu batlle a Eivissa», *Fites* 7, 2007, 59-61.

foc, hi tenguen a cridar a dit balle qui ab los jurats de dites ysles ho hagen a veure y judicar si serà bo que-s fassa o no».⁴⁹

Parar o preparar els pins per treure'ls les teies de les quals, per mitjà de l'acció de la calor aplicada en una mena de forns, s'obtenia la pega, no era feina de captius sinó dels pagesos que treballaven les terres emboscades de les alqueries de l'illa. No obstant això, els prohoms que tenien les alqueries i els seus boscos de seguida veieren el lucre que generava aquella substància i se'n saberen aprofitar. La carta de cap a 1299 tot just ara esmentada assegura que Martí de Portmany, un dels prohoms de l'illa, «ha d'una montayna que ten per vós [el paborde de Tarragona] CC sous sa l'ayn de sols IIII hòmens qui n'i fan». Aquesta producció comercialitzable era una de les poques en què, en general, no devia intervenir el treball captiu excepte, és clar, a l'hora de carregar les esportes o pans de pega en els vaixells dels compradors. No coneixem bé la manera de quantificar la pega. S'usaven els quintars, les esportes i els pans. El 1320 es parla de 303 quintars de pega, que prenent el quintar a 42 kg equivaldrien a quasi tretze tones. Tot plegat és un altre tema que espera major i més detinguda atenció.

No n'és l'únic. La varietat d'aspectes des dels quals pot ser abordada la font que s'edita en el llibre del Dr. Sastre Moll, juntament amb un ric corpus de documents complementaris, resumits o transcrits, fa que l'autor d'aquesta ressenya es trobi tan sobrepasat com degué trobar-se l'autor del llibre a l'hora d'afrontar-ne l'estudi. La solució adoptada, donar una visió general, serveix per explicar i situar la font en un cert context, a l'espera que la seva edició serveixi de base o de complement a diferents estudis de detall.

ANTONI FERRER ABÁRZUA